

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

**Волкова
Ірина Олександрівна**

кандидат політичних наук,
доцент, доцент кафедри
філософії, історії і політології

Одеський державний аграрний
університет

УКРАЇНА

TO THE PROBLEM OF POSTINDUSTRIAL SOCIETY CONCEPT FORMATION

АНОТАЦІЯ | ABSTRACT :

У статті розглядається формування концепції постіндустріального суспільства як сучасної стадії соціально-економічного розвитку, надається аналіз трактувань поняття. Метою є визначення трансформації виробничих стосунків, формування феномену нової мотивації, порівняно з попередніми етапами соціально-економічного розвитку суспільства.

The paper gives an overview of formation of the postindustrial society concept as the modern stage of the socio-economic development and provides the analysis of its interpretations. The purpose of the article is to determine the transformation of the industrial relations and formation of the new motivation phenomenon in comparison with the previous stages of socio-economical society development.

КЛЮЧОВІ СЛОВА | KEYWORDS :

постіндустріальне суспільство; технократія; соціальний прогрес; сектор послуг; інформаційні технології.

Postindustrial society; technocracy; social progress; service sector; information technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.

Запропонована наприкінці 60х - на початку 70х рр. концепція постіндустріального суспільства увібрала в себе найкращі елементи наукової традиції епохи Просвітництва. Її прихильники прагнули довести, що запорукою сучасного суспільного прогресу виступає швидкий технологічний розвиток, заснований на перетворенні науки у безпосередню виробничу силу, а мірою прогресу має виступати становлення всебічно розвинутої особистості та розширення творчих здібностей людини.

Особливе місце в теорії постіндустріального суспільства займають положення, запозичені з економічних, соціальних та політологічних концепцій нашого століття. Перш за все, це уявлення про три секторну модель суспільного виробництва (40-50 рр. ХХ ст.), що розмежовує національну економіку на первинний (сільське господарство та видобувні галузі), вторинний (обробна промисловість) та третинний (сфера послуг) сектори; про стадії економічного зростання (50-60 рр. ХХ ст.) та уявлення про можливість формування «єдиного індустріального суспільства», популярне серед технократів 60-х років.

Концепція постіндустріального суспільства стала фактично єдиною соціологічною концепцією ХХ ст. в повній мірі підтверджена історичною практикою [1]. Як і прогнозувалось її творцями, суспільство масового споживання породило сервісну

економіку, в рамках якої найшвидшими темпами почав розвиватися інформаційний сектор господарства.

Тенденція розвитку західних держав переконливо свідчить про те, що роль людини в сучасній господарській системі радикально відрізняється від тої, яку вона відігравала в індустріальній економіці. В останні роки технологічний прогрес все більш призводить до того, що творчі можливості особистості, її здібності щодо генерування нових знань та інформації стають головним ресурсом. Більш того, найважливішою відмінністю сучасного робітника від традиційного стає новий характер мотивів та стимулів, які визначають його щоденну діяльність: все більшою мірою вони трансформуються з зовнішніх, тобто таких, що задаються прагненням зростання матеріального добробуту, у внутрішні, породжені жагою самореалізації та особистісного зростання.

Сьогодні концепція постіндустріального суспільства розглядається не тільки як одна з течій соціологічної або економічної думки, а як методологічна основа широкого спектру сучасних досліджень.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ.

Синтез різних підходів до аналізу сучасного соціуму, який дав початок теорії постіндустріального суспільства відноситься до 60-х років. К цьому періоду сформувався найголовніші методологічні основи, що дозволили розглядати становлення но-

вого соціального стану з позицій прогресу науки й освіти, досліджувати якісні зміни місця й ролі знань та інформації в суспільному виробництві та враховувати такі нові чинники як зростання впливу професійних менеджерів та технократів.

Витоки поняття «постіндустріальне суспільство» навряд чи можуть бути визначені з достовірною точністю. За думкою провідного дослідника постіндустріального суспільства - Іноземцева В. Л., термін «постіндустріалізм» було введено до наукового обігу А. Кумарасвами, автором низки робіт з до індустріального розвитку азійських держав. Згодом цей термін активно вживався теоретиком англійського ліберального соціалізму А. Пенті для визначення ідеального суспільства. А в 1959 році Д. Белл використав його в сучасному широко визнаному значенні для позначення соціуму, в якому індустріальний сектор втрачає провідну роль внаслідок зростаючої технологізації, а головною виробничою силою стає наука. Потенціал розвитку такого суспільства визначається масштабами інформації та знань, якими воно володіє.

Широкому визнанню цієї концепції сприяв у 1973 році вихід наукової праці Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство», яка й сьогодні служить глобальним обґрунтуванням методологічної парадигми цієї теорії. Ідея розгляду нового суспільства як постіндустріального була підхоплена представниками багатьох наукових шкіл. В 60-70 рр. дослідження Д. Белла, Г. Кана, К. Томінагі, Р. Дарендорфа та інших авторів призвели до глибокого усвідомлення того, що характер сучасного суспільства радикально змінився.

МЕТА СТАТТІ полягає у визначенні трансформації виробничих стосунків, формування феномену нової мотивації, порівняно з попередніми етапами соціально-економічного розвитку суспільства

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ.

Більшість дослідників виділяє в якості головних ознак постіндустріального суспільства радикальне прискорення технічного прогресу, зниження ролі матеріального виробництва, яке виражається в зменшенні його долі в сукупному суспільному продукті, розвиток сектору послуг та інформації, зміна мотивів та характеру людської діяльності, появу нового типу залучених до виробництва ресурсів та суттєву модифікацію соціальної структури.

Одне з найбільш розгорнутих визначень постіндустріального суспільства було дане Д. Беллом, який характеризував його як «суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведен-

ню досліджень, організації системи освіти та підвищення якості життя; в якому клас технічних спеціалістів став головною професійною групою та, що найважливіше, в якому впровадження нововведень... все більшою мірою залежить від досягнень теоретичного знання та припускає появу інтелектуального класу, представники якого а політичному рівні виступають в якості консультантів, експертів чи технократів» [2].

На думку Іноземцева В.Л. розуміння того, що сучасне суспільство має розглядатися саме як постіндустріальне, укріплюється по мірі аналізу логіки розвитку цивілізацій, якою вона представлена в рамках постіндустріальної теорії. Згідно її прихильникам в історії досить чітко прослідковуються три епохи, які утворюють триаду «доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне суспільство». Така періодизація соціального прогресу заснована на декількох критеріях, а постіндустріальне суспільство протиставляється доіндустріальному та індустріальному за трьома найважливішими параметрами [1]:

– Головному виробничому ресурсу (в постіндустріальному суспільстві це інформація, в індустріальному – енергія, в доіндустріальному – сировина);

– Типу виробничої діяльності (в постіндустріальному суспільстві він розглядається як послідовна обробка (processing) на відміну від виготовлення (fabrication) та видобування (extraction) на більш ранніх ступенях розвитку);

– Характеру базових технологій (які в постіндустріальному суспільстві визначаються як наукомісткі, в індустріальному – як капіталомісткі та в доіндустріальному як трудомісткі)

Саме ця схема дозволяє сформулювати положення щодо трьох типів суспільств, згідно якому до індустріальне суспільство базується на взаємодії людини з природою, індустріальне – на взаємодії з природою, перетвореною людиною та постіндустріальне – на взаємодії між людьми.

Важливо відмітити, що постіндустріальне суспільство не може бути побудоване, єдиним шляхом його становлення є еволюційний розвиток, який відбувається на основі максимальної реалізації особистісного потенціалу людей, які досягли високого рівня матеріального добробуту.

Новий тип суспільства не заміщує попередні форми, а головним чином., співіснує з ними, поглиблюючи комплексність суспільства, ускладнюючи соціальну структуру та вносячи нові елементи в саму її природу. Тому переходи від одного суспільного стану до іншого не можуть носити революційний характер та мати чітку хронологію.

Однак вважається, що становлення нового суспільства припало на період з кінця 70х до кінця 80х років ХХ ст., хоча окремі тенденції (наприклад, динаміка зайнятості, яка забезпечила домінування сфери послуг над матеріальним виробництвом) почали формуватися одразу після Другої світової війни.

Як перехід від аграрного суспільства до індустріального не призвів до зникнення сільського господарства, так і перехід до індустріального суспільства не знищив індустріальний сектор виробництва, а лише скоротив його долю у валовому національному продукті.

Акцент, який був зроблений постіндустріалістами на технологічному прогресі та кодифікації теоретичного знання як визначаючих чинників формування нового суспільства, закономірно призвів до становлення теорій, в яких саме ці чинники, розглядалися як єдині важливі. Серед них представляють інтерес концепції інформаційного суспільства, концепція постмодерніті та синтезуюча концепція постекономічного суспільства.

Пік популярності концепції інформаційного суспільства припав на початок 70х років, коли у суспільстві почала укорінятися позиція, згідно якій знання, як в марксистській теорії праці, здатні забезпечувати створення та самозростання вартості, а так як інформатизація за П. Дракером являє собою швидке заміщення праці знаннями [3], термін «інформаційне суспільство» став адекватним позначенням нового устрою та був введений до наукового обігу майже водночас в США та Японії Ф. Махлупом та Т. Умесао. В 70-ті та 80ті роки вагомий внесок до розвитку даної концепції внесли М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Р. Катц та ряд інших науковців [4,5].

Слід відмітити, що найбільше визнання концепція здобула у період, який характеризувався швидким розповсюдженням технологічних досягнень та значними успіхами країн, які не тільки виробляли, але й засвоювали нову інформацію та знання. Значною мірою ідея інформаційного суспільства ставала в такому контексті інструментом обґрунтування можливості прискореного «наздоганяючого» розвитку на основі заміщення зростаючим потоком інформації творчих можливостей особистості. Більшість американських та європейських дослідників, починаючи з другої половини 80-х років, стали акцентувати увагу на ролі та значенні не стільки інформації, скільки саме знань, що породило цілий спектр нових визначень сучасного суспільства, серед яких було й «суспільство знань» (knowledge society/knowledgeable

society).

Найбільшим досягненням концепції виступає проведення її прихильниками аналіз ролі інформації в розвитку західних держав. Його результатом стало трактування інформації як специфічного ресурсу, який не володіє більшістю характеристик, притаманних традиційним чинникам виробництва. Окрім цього біло визначено, що розповсюдження інформації тотожне її самозростанню, що виключає застосування до цього феномену поняття рідкості, а її споживання не викликає її вичерпності як виробничого ресурсу. Таким чином прихильники концепції інформаційного суспільства доходили справедливого тезису, що в сучасній економіці рідкість ресурсів замінюється їх розповсюдженістю [6], який здобув широке визнання в господарській практиці 80х-90х рр.

Концепція інформаційного суспільства повинна розглядатися як складова частини постіндустріальної теорії. В контексті постіндустріальної методології велика кількість конкретних тезисів, запропонованих в ході дослідження інформаційного суспільства підтверджують, що й сьогодні концепції, які намагаються визначити нове суспільство на основі лише однієї з його характеристик, мають значно менше прогностичних можливостей, ніж ті, що розглядають його в комплексному протиставленні попереднім історичним етапам.

Визначення сучасного етапу історії в якості «постмодерніті» зазвичай асоціюється з ідеями постмодернізму – широкої інтелектуальної течії, яка виникла на фоні соціальних трансформацій 60-х років. Сама ідея постмодернізму та більшість термінів, що використовуються в рамках даної теорії, беруть свій початок в культурології. Її прихильники звертають увагу перш за все на те, що соціальні відносини, які формуються сьогодні, радикально відрізняються від традиційного масового суспільства. Подібний підхід породив нову періодизацію суспільного прогресу, хронологічно схожу з запропонованою у рамках постіндустріальної теорії, але в окремих аспектах навіть більш довшою.

Визначаючи в якості епохи «модерніті» період, який розпочався наприкінці XVII століття, дослідники фактично ототожнювали його з епохою зародження та розвитку в західних країнах капіталістичного виробництва. Тим більший інтерес викликає їх думка про те, що вже з початку післявоєнного періоду в розвитку індустріальних держав з'явилися тенденції, які дозволяли говорити про формування нового порядку.

Уявлення про сучасне суспільство як про період постмодерніті мають переважно культурологічну основу. Постмодернізм

заявив про себе в 30-ті роки в першу чергу в сфері мистецтва, в 60-ті – в області філософії та культурології та в 70-ті й 80-ті в соціології. Подібний шлях становлення концепції передбачав, що нове суспільство неминуче буде протиставлятися минулому, як суспільство нових можливостей суспільству обмеженої волі.

Постмодерніті визначається як епоха, що характеризується зростанням культурного та соціального різноманіття та відходом від уніфікованості, а в ряді випадків й від принципів чистої економічної доцільності. Теорія переконливо обґрунтовує розширення рамок суспільного виробництва та неминуче в майбутньому усунення меж між виробництвом та споживанням.

В рамках цього підходу пропонуються все більш широкі трактування як виробництва, до якого включаються всі сторони життя людини, так і споживання. При цьому аналізуються не стільки самі факти споживання матеріальних благ та послуг, скільки статусні аспекти та культурні форми цього процесу. З позицій постмодернізму переосмислюються роль та значення споживчої вартості та корисності, часу та простору як культурних форм і водночас чинників виробництва.

З переходом до епохи постмодерніті істинний зміст корисності полягає не стільки в універсальній споживчій вартості продукту, скільки в його високо індивідуалізованій знаковій цінності (sign-value).

Досліджуючи господарські процеси з точки зору їх суб'єкту, постмодерністи виявили феномен симульованих потреб, розмежували поняття потреб та віддання переваг. Перші означають потреби, які вже пройшли соціалізацію та змушують розглядати поведінку споживача як суспільне явище, в той час як другі ґрунтуються на суб'єктивних спрямувань особистості до самовираження в споживанні. Називаючи ініційовані таким чином сутності символічними цінностями, постмодерністи відмічають їх відносну неможливість їх порівняння та обчислення вартості подібних об'єктів в квантифікованих одиницях ціни чи загальної корисності.

Разом з тим теорія постмодерніті знаходить сьогодні в явній кризі, зумовленій невдалим рішенням в її рамках питання щодо термінологічного позначення сучасної реальності. Як стверджує практика, термін «постмодерніті» може ефективно використовуватися для визначення лише для тих історичних періодів, які характеризуються подоланням попередньої соціальної моделі, адже він не фіксує нічого крім самого факту такого подолання. Однак після того як нова суспільна система набуде рис стрільного соціального стану, визначення

не поняття втратить свою визначеність.

Починаючи з першої половини 80х рр. термін «постмодерніті» почав заміщуватися все більш аморфним поняттям «модернізація» та трактуватися як гіпотетичний устрій, формування якого буде пов'язане з завершенням невизначеного процесу модернізації. Пізніше виникли спроби обмежити період модерніті відрізком історії з середини XVII по кінець XIX століття та визначити завершуючи третину минулого та першу половину сучасного століття в якості епохи модернізму і таким чином протиставити постмодерніті не всьому індустріальному суспільству, а лише тим його формам, які склалися в останні десятиліття.

Вдосконалення господарських стосунків завжди було пов'язане з прогресом як матеріальних чинників виробництва, на чому зосереджувались прихильники постіндустріальної теорії, так і з набуттям нових ступенів свободи, на чому акцентують увагу постмодерністи, але при цьому дії людини в першу чергу визначалися ззовні заданою необхідністю, в результаті чого суспільство не виходило за межі економічних відносин.

Запропонована Іноземцевим В. Л. концепція постеконічного суспільства характеризує новий соціальний устрій, який викристалізувався в сучасних постіндустріальних суспільствах. Від попередніх суспільних форм він відрізняється в першу чергу значенням та роллю особистості в соціальній структурі. Передумови формування нового суспільства визрівають в міру того, як технологічний та господарський прогрес починає втілюватися не стільки в нарощуванні об'ємів та різноманіття матеріальних благ, скільки в зміні ставлення людини до самої себе та її місця в оточуючому світі.

Матеріальний прогрес виступає необхідною умовою становлення пост економічного устрою, однак достатньою умовою його формування служить зміна ціннісних орієнтирів людини, яка призводить до того, що головним мотивом діяльності стає вдосконалення її особистісного потенціалу.

Концепція постеконічного суспільства не переоцінює значення технологічних зрушень, якими б масштабними вони не були в сучасній постіндустріальній дійсності, але ж вона не переоцінює й самореалізацію людини поза її продуктивної діяльності, оскільки вихід за її межі не може статися найближчим часом.

Під пост економічним суспільством слід розуміти такий тип соціального устрою, де господарська діяльність людини стає все більш інтенсивною та комплексною, однак

більше не визначається її матеріальними інтересами та не задається економічною доцільністю у традиційному її розумінні.

Важливим методологічним наслідком концепції є тезис щодо трьох масштабних епох людської історії: до економічної – економічної - пост економічної. Подібне розмежування здійснюється за двома критеріями: типу людської діяльності та характеру узгодженості інтересів особистості та суспільства в межах кожної епохи.

Таким чином, трьом епохам суспільного прогресу відповідають три головних типу діяльності: до трудова інстинктивна активність, викликана, по суті, тваринними інстинктивними мотивами; труд як усвідомлена діяльність, спрямована на перетворення природи заради досягнення матеріального результату; та творчість - не мотивована утилітарним чином, але спрямована на максимальний розвиток особистості самого творчого суб'єкту.

Творчість визначається прагненням людини до самовдосконалення і метою її виступає сама людина, однак при цьому вона зберігає риси труда, як усвідомленої інструментальної діяльності і, як і раніше, може здійснюватися в формі матеріального виробництва.

Межа між до економічним та економіч-

ним типами суспільства проходить там, де людина починає усвідомлювати свій матеріальний інтерес як нетотожний інтересам інших та суспільства в цілому. Перехід до постекономічного суспільства означає вихід індивідуальних інтересів людини з суто матеріальної площини та значне ускладнення соціальної структури та різноманіття моделей суспільного життя. Коли головним завданням більшості стає розвиток власної особистості, їх інтереси перестають бути уніфікованими, а разом з тим й взаємовиключними. З цієї точки зору постекономічне суспільство представляється як комплексний соціальний стан, потенційно вільний від непереборних протиріч між людьми.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.

Таким чином, аналіз узгодженості інтересів також призводить до висновку щодо трьох епох в історії людства. По-перше, це епоха домінування колективного інтересу (як матеріального, так і нематеріального) над особистим; по-друге, епоха превалювання особистого матеріального інтересу над інтересами суспільства; по-третє, епоха, коли головні інтереси більшості виходять за традиційні матеріалістичні межі і тому не перетинаються між собою як взаємовиключні.

Список використаних джерел:

- [1] Иноземцев, В. Л. (2000). *Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы*. Введение. Логос.
- [2] Белл, Д. (1999). *Грядущее постиндустриальное общество*. Академия.
- [3] Друкер, П. (2000) *Эра социальной трансформации*. Питер.
- [4] Porat, M. & Rubin, M. (1978). *The Information Society: Development and Measurement*. Washington.
- [5] Stonier, T. (1983) *The Wealth of Information*. Science Press.
- [6] Crawford, R. (1991). *In the Era of Human Capital*. L.-N.Y.

Author(-s):

Volkova I., Ph.D. (Politics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, History and Political Science
Odessa National Agrarian University

UKRAINE